

*Tomasz Zalega**
Uniwersytet Warszawski

OSZCZĘDNOŚCI W MAZOWIECKICH GOSPODARSTWACH DOMOWYCH PO PRZYSTĄPIENIU POLSKI DO UE

Klasyfikacja JEL: *E21*

Słowa kluczowe: *oszczędności, oszczędzanie, rozporządzalne dochody, gospodarstwa domowe z osobą bezrobotną*

Abstrakt: *Artykuł dotyczy istotnego dla gospodarki zagadnienia oszczędności mazowieckich gospodarstw domowych dotkniętych problemem bezrobocia po wejściu Polski do UE. Omówiono w nim kluczowe makroekonomiczne teorie ekonomiczne poruszające problem oszczędzania. Artykuł zawiera również, w oparciu o badania własne, analizę dynamiki i główne kierunki zmian struktury konsumpcji oraz najważniejszych motywów oszczędzania w gospodarstwach domowych z osobą bezrobotną z obszaru Mazowsza.*

© Copyright Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Oddział w Toruniu.

Tekst wpłynął 21 sierpnia 2011; został zaakceptowany do publikacji 21 maja 2012.

* Kontakt: tomasz.zalega@wp.pl, Uniwersytet Warszawski, Wydział Zarządzania, Katedra Gospodarki Narodowej, ul Szturmowa 3, 02-678 Warszawa.

SAVINGS OF MAZOVIAN HOUSEHOLDS FOLLOWING POLAND'S ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION

JEL Classification: E21

Keywords: *saving, savings, income at hand, households with unemployed members*

Abstract: *The article deals with the issue, quite important one for the economy, of savings kept by households that face the unemployment-related problems in the Mazovia region of Poland, following the country's accession to the EU. It discusses crucial macroeconomic theories concerning the problem of saving. The article also includes an analysis, based upon the Author's own studies, of the dynamics and principal directions of changes taking place in the structure of consumption as well as of the most significant motives for saving in households which include unemployed members in the Mazovia region.*

WPROWADZENIE

Unia Europejska jest ugrupowaniem integracyjnym składającym się w większości z krajów najbardziej rozwiniętych gospodarczo. Znajduje to wyraz we wskaźnikach produkcji i konsumpcji na 1 mieszkańca w tych krajach. Unia Europejska jest ponadto ugrupowaniem integracyjnym o charakterze wspólnego rynku, opierającym się na występowaniu tzw. czterech swobód i wolności tj. swobodnego przepływu towarów, kapitałów, usług i osób na rynku wewnętrznym ugrupowania, a także na koordynacji lub nawet unifikacji polityk gospodarczych. Swobodny przepływ oznacza zniesienie barier technicznych, fizycznych i fiskalnych pomiędzy krajami członkowskimi Unii Europejskiej.

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej 1 maja 2004 roku wpłynęło niewątpliwie na konsumpcję i oszczędności gospodarstw domowych, a także na zachowanie się konsumentów na rynku. Należy pamiętać o tym, że sfera szeroko rozumianej konsumpcji i oszczędzania stanowi układ, który jest wielostronnie powiązany z otoczeniem. Zależności i interakcje jakie występują między sferą konsumpcji i oszczędzania a otoczeniem, wymusza konieczność permanentnego monitorowania zmian w otoczeniu pod kątem identyfikacji nowych determinant i uwarunkowań konsumpcji i oszczędzania oraz zachowań konsumenckich. Otoczenie sfery konsumpcji i oszczędzania należy rozpatrywać jako system, który tworzą uwarunkowania będące wynikiem nie tylko transformacji gospodarczej, ale także

postępujących w gospodarce procesów globalizacji i internacjonalizacji. Zmiany, jakie dokonują się w otoczeniu gospodarstwa domowego mają charakter ekonomiczny i pozaekonomiczny. Zmiany o charakterze ekonomicznym dotyczą głównie podmiotów rynkowych, podczas gdy zmiany o charakterze pozaekonomicznym, powstałe w wyniku oddziaływania nowych uwarunkowań, wiążą się najogólniej ze znacznym przewartościowaniem działań i zachowań konsumentów, zmianą ich postaw, dążeń, aspiracji, hierarchii wartości, zmianą fundamentalnych celów oraz zmianami w procesie podejmowania decyzji przez członków gospodarstw domowych.

Potrzeba oszczędzania w gospodarstwach domowych pojawia się w związku z różnymi motywami, często wywołanymi przewidywaniem wystąpienia pewnych potrzeb w przyszłości i koniecznością ich zaspokojenia. Możliwość oszczędzania powstaje dopiero w sytuacji, gdy środki finansowe gospodarstw domowych są na tyle duże, że po zaspokojeniu potrzeb wiscerogennych związanych z ich funkcjonowaniem powstaje nadwyżka. Wykorzystanie tej nadwyżki na cele oszczędzania zależy od skłonności gospodarstw domowych do oszczędzania, której miarą jest m.in. relacja oszczędności do PKB. W Polsce skłonność do oszczędzania jest niewielka (zwłaszcza w gospodarstwach domowych z osobą bezrobotną) w porównaniu z większością krajów rozwiniętych.

Artykuł podejmuje ważki problem oszczędzania w gospodarstwach domowych dotkniętych problemem bezrobocia z obszaru Mazowsza po wejściu Polski do UE. Jego podstawowym celem jest ukazanie, czy wstąpienie Polski do struktur unijnych wpłynęło w istotny sposób na poprawę sytuacji materialnej, a co za tym idzie, przyczyniło się do wzrostu oszczędności specyficznej grupy gospodarstw domowych, jaką są rodziny z osobą bezrobotną w swoim składzie.

Struktura artykułu jest następująca. Tekst rozpoczyna przegląd kluczowych makroekonomicznych teorii konsumpcji, opisujących postępowanie gospodarstw domowych w dziedzinie wydatkowania i oszczędzania ich rozporządzalnych dochodów. Część empiryczną artykułu poprzedza metodologia i założenia badania, po której poddano analizie dynamikę i główne kierunki zmian struktury oszczędności w badanych gospodarstwach domowych w latach 2000-2011. W dalszej części artykułu skoncentrowano się na omówieniu najważniejszych motywów oszczędzania. Podsumowanie rozważań i ważniejsze wnioski kończą niniejszy artykuł.

OSZCZĘDZANIE W TEORIACH EKONOMICZNYCH – ASPEKT TEORETYCZNY

Problematyka oszczędzania jest istotnym uzupełnieniem analizy struktury dążeń konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Oszczędności stanowią tę część rozporządzalnych dochodów gospodarstw domowych, które nie zostały wydane na bieżącą konsumpcję. Można zatem powiedzieć, że oszczędności stanowią przesunięcie konsumpcji w czasie. Wybór między bieżącą konsumpcją a oszczędzaniem uzależniony jest przede wszystkim od subiektywnych preferencji jednostki co do bieżącej i przyszłej konsumpcji. Należy wszakże pamiętać o tym, że oszczędności są z jednej strony jednym z kluczowych źródeł inwestycji rynkowych, z drugiej zaś – decydują o potencjale konsumpcyjnym społeczeństwa. W XIX w. i do lat 50.XX w. oszczędzanie postrzegane było głównie jako cnota społeczna. Obecnie gospodarstwa domowe oszczędzają nie po to aby godziwie zabezpieczyć się na starość, ale aby nabyć pożądane dobra konsumpcyjne w przyszłości (np. zakup różnych dóbr trwałego użytku). Wielkość nagromadzonych oszczędności warunkuje stabilizację ekonomiczną gospodarstw domowych (Zalega 2007, s. 122).

Powszechnie wiadomo, że wzrost dochodów powoduje z reguły wzrost wydatków/konsumpcji. Należałoby z tego wnioskować, że przy obniżaniu się dochodów, konsumpcja powinna zmniejszać się. Jednak nie zawsze tak bywa. Już T. Veblen zauważył, że [...] o wiele trudniej jest zredukować wydatki, odzwyczaić się od raz osiągniętej stopy życiowej, niż zwiększyć wydatki odpowiednio do wzrostu zamożności (Veblen 1971, s. 93). Powodem takiego zachowania jest silne przyzwyczajenie do osiągniętego poziomu i stylu życia, uzyskanego statusu społecznego. Źródłem finansowania konsumpcji w takiej sytuacji są oszczędności, pożyczki, sprzedaż majątku, pomoc społeczna itp. W literaturze przedmiotu zjawisko to określane jest mianem efektu rygla lub efektu zapadki.

W nawiązaniu do powyższej prawidłowości, nie sposób pominąć uzupełniającej jej hipotezy J.M. Keynesa. Z teoretycznego punktu widzenia, horyzont planowania oszczędności może być nieskończony. W hipotezie dochodu absolutnego J.M. Keynesa, skłonność do konsumpcji jest funkcją stosunkowo stałą, gdyż wielkość całkowitej konsumpcji uzależniona jest głównie od wielkości całkowitego dochodu. W efekcie oznacza to, że [...] wyższemu bezwzględnemu poziomowi dochodu będzie na ogół odpowiadała większa rozpiętość między dochodem a konsumpcją. [...] W konsekwencji, wraz ze wzrostem dochodu realnego rosnąć też będzie procentowy udział oszczędności w dochodzie (Keynes 2003, s. 88). Z kolei hipoteza dochodu permanentnego (stałego) M. Friedmana i H. Watts'a oraz hipoteza cyklu życia F. Modiglianiego i R. Brumberga, które powstały w wyni-

ku zakwestionowania funkcji konsumpcji J.M. Keynesa zakładają, że podstawowym motywem oszczędzania jest dążenie do wyrównania konsumpcji w ciągu całego życia, wskazując jednocześnie (głównie hipoteza dochodu permanentnego) na wyższą konsumpcję z dochodu stałego i wyższe oszczędności z dochodu zmiennego .

W hipotezie cyklu życia F. Modiglianiego i R. Brumberga sformułowanej w 1954 r., oszczędności w krótkim okresie uzależnione są od tego, na ile bieżący dochód odbiega od dochodu życiowego. Z kolei w hipotezie dochodu permanentnego M. Friedmana z 1957 r., oszczędności są określane jako zdyskontowana bieżąca wartość spodziewanego spadku dochodu. Jednakże M. Friedman mocno akcentował, że jego hipoteza dochodu stałego wcale nie oznacza przewidywanego dochodu całego życia, a jedynie trwały element tego dochodu, uznawany za taki przez konsumenta w okresie zależnym od jego indywidualnych możliwości planowania (Friedman 1957, s. 93). Horyzont ten obejmuje okres kilku bądź kilkunastu lat, a nie całe życie, jak zakładał w swojej koncepcji cyklu życia F. Modigliani i R. Brumberg. A zatem, jeśli konsument planuje swoje wydatki konsumpcyjne w okresie krótszym niż całe życie, wówczas powodem oszczędzania jest dążenie do stworzenia pewnej rezerwy majątku, w celu zabezpieczenia się przed nagłymi spadkami dochodu w krótkim okresie (Carroll 1997, s. 32).

Wzajemne relacje między konsumpcją a oszczędnościami były także przedmiotem zainteresowania George'a Katony (1968; 1975). W teorii zachowania konsumenta G. Katona wykazał, że ograniczenie bieżącej konsumpcji jest reakcją konsumentów na pesymistyczną ocenę warunków ekonomicznych. Spodziewając się pogorszenia warunków życiowych, konsumenci redukują dotychczasowy poziom wydatków, w celu zaspokojenia swoich potrzeb w przyszłości. Z kolei optymistyczna ocena sytuacji prowadzi do zwiększonych bieżących wydatków, a zatem i do relatywnego spadku oszczędności przeznaczonych na zaspokojenie przyszłych potrzeb (Zalega 2011, s. 148).

Bazując na wiodących teoriach konsumpcji i oszczędzania, dokonując pewnego uogólnienia można stwierdzić, że gospodarstwa domowe wybierają pomiędzy oszczędnością a konsumpcją. Skłonność do oszczędzania jest odwrotną stroną skłonności do konsumpcji. Gospodarstwa domowe mogą oszczędzać poważną część swoich dochodów, mimo, że są to dochody skromne, a realna stopa procentowa bliska zero. Dzieje się tak dlatego, że jak to trafnie ujął P.A. Samuelson „oszczędzanie jest dla nich odruchem warunkowym”.

Zgodnie z hipotezą cyklu życia, oszczędności w skali całego życia zależą przede wszystkim od czynników demograficznych (wieku, liczebności rodziny, czasu pojawienia się pierwszego dziecka w rodzinie), ale także od wielu determinant z nimi związanych (wykształcenia, miejsca zamieszka-

nia). Suma tych czynników wywiera znaczący wpływ na bieżący dochód uzyskiwany przez jednostkę i gospodarstwo domowe, a także na oczekiwania co do wzrostu dochodu w przyszłości. Co prawda, hipoteza cyklu życia dotyczy sposobu zachowania się jednostki w całym życiu, ale dochód życiowy służy także utrzymaniu rodziny. Kombinacja czynników demograficznych, społecznych i dochodowych jest podstawą międzyokresowego wyboru w dziedzinie podziału dochodu na konsumpcję i oszczędności (Liberda 2000, s. 79).

Dzięki założeniu skończonego okresu życia, w hipotezie cyklu życia zakłada się, że oszczędności, które gromadzone są w okresie aktywności zawodowej, tworzą pewnego rodzaju piramidę, która osiąga swój szczyt w momencie przejścia na emeryturę. Ponieważ dochody nie są statyczne w czasie, wyłączenie konsumpcji powoduje zmiany stóp oszczędności w ciągu życia jednostki. Oznacza to, że całkowita stopa oszczędzania będzie skorelowana ze strukturą demograficzną ludności. Przyjmując zatem kluczowe założenie hipotezy cyklu życia, że oszczędności są gromadzone w okresie aktywności zawodowej, aby pokryć potrzeby konsumpcyjne odczuwane po przejściu na emeryturę, mamy do czynienia ze znanym w teorii ekonomii tzw. efektem Neissera. Efekt ten polega na tym, że wzrost ludności przyczynia się do zwiększenia liczby oszczędzających (przede wszystkim młodych gospodarstw domowych) w stosunku do konsumujących oszczędności, prowadząc się tym samym do wzrostu całkowitej stopy oszczędzania w danej gospodarce (Modigliani 1986, s. 302).

Teorie standardowe zakładały w pełni racjonalne postępowanie jednostek, co nie odzwierciedlało rzeczywistości. Z uwagi na to, że w praktyce obserwuje się wiele odstępstw od nich, w modelach opisujących zjawiska ekonomiczne, zaczęto uwzględniać także aspekt psychologiczny. Prace psychologów behawioralnych A. Tversky'ego i D. Kahnemana (por. 1979; 1984; 1992) pozwoliły na wyjaśnienie wielu zachowań konsumentów, a także doprowadziły do rozdziwienia między teorią ekonomiczną i praktyką. W 1988 r. H.M. Shefrin i R.M. Thaler opracowali behawioralną hipotezę cyklu życia, opierającą się na rzeczywistych zachowaniach ludzi, nie zawsze racjonalnych, której istotnymi elementami są: teoria samokontroli, konta mentalne oraz sposób prezentacji alternatyw przy podejmowaniu decyzji. Teoria samokontroli zakłada, że gospodarstwa domowe ulegają wewnętrznym zmaganiom, z uwagi na fakt, że preferencje są niespójne w czasie. Powodzenie tych działań determinuje stopień, w jakim rzeczywiście obserwowana sytuacja zbliży się do przewidywań hipotezy cyklu życia w ujęciu A.K. Ando i F. Modiglianiego. Z uwagi na występujące koszty użycia woli (które pojawiają się przy samoograniczeniu) pełne osiągnięcie stanu zakładanego przez model cyklu życia nigdy nie nastąpi (por. Shefrin, Thaler 1988). Jednym z rezultatów spadku kosztu użycia woli wraz ze

spadkiem dochodu jest łamanie zasady proporcjonalności. Ich istnienie stanowi wyjaśnienie nadmiernej wrażliwości konsumpcji na nieoczekiwane zmiany dochodu i na jej silną zależność od bieżącego dochodu. H.M. Shefrin i R.H. Thaler wyróżnili trzy podstawowe grupy (konta), na jakie gospodarstwa domowe dzielą swój majątek. Są to bieżące dochody, bieżący majątek, oraz przyszłe dochody. Teoria ta zakłada, że krańcowa skłonność do konsumpcji dla każdego z tych kont jest różna i oznacza, że najbardziej zagrożone uszczupleniem są dochody bieżące, najmniej zaś dochody przyszłe. Co więcej, dostęp do każdego z tych kont jest z psychologicznego punktu widzenia różny i naruszenie konta, jakim jest bieżący majątek czy przyszłe dochody wiąże się z pewnym dyskomfortem, wyrażonym w postaci ujemnej użyteczności. Innymi słowy, wydanie pieniędzy z kont, jakimi są bieżący majątek i przyszłe dochody jest bardziej bolesne aniżeli konta, jakim są bieżące dochody, a w rezultacie użyteczność płynąca z początkowego wydatkowania środków znajdujących się na tych kontach jest niższa aniżeli użyteczność płynąca z wydatków wyczerpujących konto bieżących dochodów (Thaler 1986, s. 283). Wprowadzenie podziału na wspomniane trzy konta, pozwoliło na wyjaśnienie wielu niezrozumiałych wcześniej zachowań nabywczych gospodarstw, w tym gospodarstw domowych, a także na sformułowanie nowych wskazań odnośnie działań mających wpływać na konsumpcję. Należy także nadmienić, że uchylenie w behawioralnej hipotezie cyklu życia założeń o pełnej racjonalności konsumentów pozwoliło w istotny sposób podnieść zdolności predykcyjne modelu (por. Zalega 2008).

Według P. Lunta i S. Livingstone'a (1995, s. 622) oszczędzanie niezależnie od wartości ekonomicznych, zaspokaja potrzeby psychologiczne trwale skorelowane z systemem wartości i osobowością konsumenta, a także jest związane z preferencją czasu, samokontrolą czy awersją do ryzyka. Podejmując decyzje o oszczędzaniu, gospodarstwa domowe mogą kierować się motywami: przezorności, ostrożności, potrzeby niezależności, przedsiębiorczości, chęci wykorzystania wyższej stopy procentowej, zwiększenia dobrobytu, pozostawienia spadku czy skąpstwa (por. Keynes 1936). I tak, przejawem motywu przezorności może być chęć zgromadzenia środków na starość, kształcenie itp. Z kolei motyw ostrożności wynika z przewidywania możliwości wystąpienia różnych nieoczekiwanych zdarzeń, takich jak utrata pracy, choroba oraz chęci zabezpieczenia się przed takimi ewentualnościami. Wyższa stopa procentowa skłania gospodarstwa domowe do gromadzenia oszczędności, dając możliwość powiększenia zgromadzonego kapitału. Oszczędzający kieruje się możliwością uzyskania dodatkowych korzyści w związku z przewidywaną zmianą ceny pewnych aktywów. Dążenie do zwiększenia dobrobytu w przyszłości kosztem konsumpcji bieżącej jest czynnikiem zwiększającym skłonność do oszczędza-

nia. Natomiast motyw skąpstwa wpływa na oszczędności poprzez ograniczenie bieżących wydatków (Zalega 2012, s. 104).

Wymienione motywy i cele oszczędzania wpływają istotnie na kierunki oraz formy lokowania czasowo wolnych środków. Z uwagi na to, że mają one źródło w psychice człowieka, ich wpływ na indywidualne decyzje konsumentów nie jest dokładnie zbadany. W celu lepszego poznania motywów skłaniających do oszczędzania, zdaniem A. Furnhama i M. Argyle'a (1998) coraz więcej ekonomistów podejmuje próby łączenia determinant socjoekonomicznych z psychologicznymi (dochód, wykształcenie, wiek, nawyki, postawy, naśladownictwo itp.).

W centrum zainteresowań współczesnych ekonomistów znajduje się motyw przeczności. Został on uwzględniony w modelach H. Lelanda (por. 1968), H.M. Shefrina i R.H. Thaler (por. 1981, 1988) oraz M. Kimbal (1990), jako próba przybliżenia do rzeczywistości modelu cyklu życia A.K. Ando i F. Modiglianego (1963) i hipotezy dochodu permanentnego M. Friedmana (1957), w związku z obserwowanymi odstępstwami od nich.

Można się zatem pokusić o zbudowanie pewnej hipotezy, która ukazywałaby zachowania nabywcze gospodarstw domowych dotkniętych problemem bezrobocia. Ta specyficzna grupa gospodarstw domowych dysponuje stosunkowo niskimi rozporządzalnymi dochodami, a także cechuje się trudną sytuacją materialną. To z kolei oznacza, że gospodarstwa te w większości nie dysponują funduszem swobodnego wyboru, który jest w części oszczędzany lub przeznaczany za zaspokojenie potrzeb wyższego rzędu. Powoduje to, że wiele osób z tych gospodarstw, przede wszystkim o niskich kwalifikacjach, decyduje się na nielegalne zatrudnienie, które często jest jedyną szansą uzyskania dodatkowych, a czasami jedynych dochodów. Otrzymane dochody z pracy nierejestrowanej, które stanowią jedynie uzupełnienie dochodów gospodarstwa domowego i traktowane są jako dochody przejściowe, w większości przeznaczane są na cele konsumpcyjne i jedynie w małym stopniu są oszczędzane. Oznacza to, że krańcowa skłonność do konsumpcji dochodu przejściowego jest dość wysoka, i co za tym idzie, występuje stosunkowo duża zależność między konsumpcją a dochodem przejściowym. Ponadto można zaobserwować, że w gospodarstwach domowych z osobą bezrobotną, preferowanie obecnej a nie przyszłej konsumpcji rośnie wraz ze spadkiem dochodu. Wynika to tak z racjonalnych przesłanek wymuszających zapewnienie ciągłości życia, jak i czynników czysto irracjonalnych, mających swoje źródło w krótkowzroczności podmiotów. Konstatując można zatem stwierdzić, że w postępowaniu gospodarstw domowych z osobą bezrobotną można przyjąć pewną ograniczoną racjonalność oraz perspektywiczne myślenie, optymalizację decyzji, a także dążenie do utrzymania, (jeśli to tylko możliwe) stałej

krańcowej użyteczności z konsumpcji, która jest funkcją długookresowego trendu (Zalega 2008, s. 23).

KONCEPTUALIZACJA BADAŃ

W celu przeanalizowania konsumpcji i zachowań nabywczych gospodarstw domowych dotkniętych bezrobociem, przeprowadzono badania bezpośrednie dotyczące sytuacji materialnej i struktury konsumpcji gospodarstw domowych. Sama organizacja badań bezpośrednich konsumpcji była związana z precyzyjnym określeniem podmiotu, jak i miejsca przeprowadzenia badań. Badania w całości zostały przeprowadzone w Powiatowych Urzędach Pracy na terenie Warszawy, Żyrardowa, Płocka, Radomia i Ostrołęki wśród zarejestrowanych i nowo rejestrujących się bezrobotnych. Podjęcie właściwych decyzji w tym zakresie jest niezwykle istotne, gdyż z dużym prawdopodobieństwem gwarantuje, że wynik przeprowadzonego badania będzie mógł stanowić podstawę do sformułowania niezafałszowanych i rzetelnych wniosków dotyczących zarówno sytuacji materialnej, jak i struktury konsumpcji oraz zmian w wydatkach konsumpcyjnych gospodarstw domowych.

W celu zebrania pełnych i aktualnych informacji na temat sytuacji materialnej, struktury konsumpcji oraz zachowań nabywczych gospodarstw domowych, w badaniu bezpośrednim zastosowano metodę wywiadu kwestionariuszowego. Metoda ta okazała się pomocna zarówno w opisie występujących zjawisk, jak i sprawdzeniu występowania określonych relacji między nimi a świadomością badanych. Dzięki jej zastosowaniu uzyskano wiele cennych informacji na temat różnych aspektów zachowań konsumentów na rynku, a zwłaszcza na temat motywów ich postępowania, opinii i postaw w zakresie oszczędzania i wydatkowania dochodów rozporządzalnych.

Przyjętymi w badaniu cechami, oprócz demograficzno-społecznych takich, jak: płeć, wiek, wykształcenie czy liczba osób w gospodarstwie domowym, było również miejsce zamieszkania. Materiał empiryczny zawarty w pracy pochodzi z badań bezpośrednich przeprowadzonych na terenie Mazowsza, w formie kwestionariusza ankietowego na próbie 1048 respondentów w okresie czerwiec – sierpień 2006 r. oraz od marca do maja 2011 r. na próbie 1173 osób. Do porównań służą wyniki analogicznych badań przeprowadzonych wśród 1107 bezrobotnych gospodarstw domowych Mazowsza w okresie czerwiec – sierpień 2000 r.

Przed przystąpieniem do badań zasadniczych, za każdym razem przeprowadzono badania próbne na zbiorowości 25–30 gospodarstw domowych. Ten pilotażowy wywiad kwestionariuszowy miał na celu sprawdzenie

nie doboru i komunikatywności pytań zamieszczonych w kwestionariuszu ankietowym oraz prawidłowości układu ankiety. W efekcie tych badań dokonano na bieżąco poprawek w układzie kwestionariusza, rezygnując z niektórych pytań i wprowadzając w ich miejsce nowe, a także modyfikując niektóre z nich. Przy konstrukcji kwestionariusza wywiadu, wykorzystano techniki stosowane w badaniach rynkowych i marketingowych.

W pracy wykorzystano często stosowaną w badaniach socjologicznych metodę doboru celowo-kwotowego (tj. płeć, wiek, poziom wykształcenia), w której zakłada się że próba jest reprezentatywna dla całej populacji tylko wtedy, gdy struktura próby z punktu widzenia kluczowych cech jest identyczna ze strukturą badanej zbiorowości.

Zebrany w trakcie badań bezpośrednich materiał zawierał wiele informacji o dużej liczbie jednostek. Materiał ten następnie uporządkowano, tzn. poddano grupowaniu i zliczeniu oraz wstępnej ocenie pod względem kompletności informacji. Przeprowadzona weryfikacja i ocena zebranego materiału badawczego pozwoliła na wyeliminowanie błędów wypełnienia, niedokładności zapisów, błędów logicznych i systematycznych. Z wyjściowej liczby kwestionariuszy wywiadów wynoszącej w 2000 r. 1150 respondentów, zaś w 2006 r. i 2011 r. odpowiednio: 1060 i 1200 respondentów zakwalifikowano w poszczególnych latach odpowiednio: 1107, 1048 i 1173 kwestionariuszy, co stanowi 96,3%, 98,9% i 99,8% całości próby. W dalszym postępowaniu poddane one zostały procesowi kodowania, natomiast utworzony na bazie zbioru danych przetworzono pakietem statystycznym. Zastosowanie pakietu analizy statystycznej programu SPSS 14.0 PL wraz z pakietem AMOS oraz Matlab 7.14 umożliwiło dokonanie w stosunkowo krótkim czasie analizy informacji uzyskanych w wyniku przeprowadzenia badań metodą wywiadu standaryzowanego. Następnie po zgrupowaniu, zliczeniu i wstępnym opisie zebranych danych, dokonano ich analizy jakościowej i ilościowej. W tym celu wykorzystano m.in. współczynniki korelacji, głównie Phi, V. Cramera oraz Pearsona, współczynnik rang Spearmana. Z kolei w celu sprawdzenia niezależności zmiennych zastosowano test chi kwadrat.

W każdej próbie, zgodnie z przyjętymi założeniami badawczymi, znalazły się osoby bezrobotne powyżej 18 roku życia, które posiadały samodzielność finansową i podejmowały działania w zakresie wydatkowania i oszczędzania dochodów rozporządzalnych. Ze względu na ograniczenia finansowe, niemożliwe było przeprowadzenie badań na terenie całego kraju. Z tego też względu przeprowadzono badania o charakterze regionalnym na terenie województwa mazowieckiego. Wszystkie przeprowadzone badania zostały w całości sfinansowane przez Wydział Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego.

W badaniach uczestniczyło 53,9% kobiet i 46,1% mężczyzn w 2000 r., 54,7% kobiet i 45,3% mężczyzn w 2006 r., zaś w 2011 r. – 58,4% kobiet i 41,6% mężczyzn. Ważną zmienną przy badaniu konsumpcji jest miejsce zamieszkania. W próbie respondentów, zgodnie z przyjętymi założeniami badawczymi, znalazły się osoby zamieszkujące główne miasta Mazowsza: Warszawa – 18,4% w 2000 r. (23,4% w 2006 r. i 27,8% w 2011 r.), Żyrardów – 17,9% w 2000 r. (19,2% w 2006 r. i 21,6% w 2011 r.), Płock – 29,4% w 2000 r. (23,3% w 2006 r. i 25,7% w 2011 r.), Radom – 19,6% w 2000 r. (19,5% w 2006 r. i 12,3% w 2011 r.) i Ostrołęka – 14,7% w 2000 r. (14,6% w 2006 r. i 12,6% w 2011 r.) (tabela 1).

Tabela 1. Struktura respondentów i ich rodzin

Cechy ankietowanych	2000 r.		2006 r.		2011 r.	
	Liczba respondentów	%	Liczba respondentów	%	Liczba respondentów	%
Ogółem	1107	100,0	1048	100,0	1173	100,0
pleć:						
kobiety	597	53,9	573	54,7	685	58,4
mężczyźni	510	46,1	475	45,3	488	41,6
Wiek:						
do 25 lat	146	13,2	145	13,8	271	23,1
26 – 35 lat	437	39,4	412	39,3	503	42,9
36 – 50 lat	407	36,8	389	37,1	293	24,9
51 i więcej	117	10,6	102	9,8	107	9,1
Wykształcenie:						
podstawowe	290	26,3	292	27,9	301	25,6
zasadnicze zawodowe	173	15,6	148	14,1	163	14,0
średnie zawodowe	162	14,6	145	13,8	128	10,9
średnie ogólno-kształcące	195	17,6	193	18,4	284	24,2
policealne	186	16,8	173	16,5	178	15,2
wyższe	101	9,1	97	9,3	119	10,1
Pozycja w rodzinie:						
głowa rodziny	616	55,7	588	56,1	706	60,2
członek rodziny	491	44,3	460	43,9	467	39,8
Dochód na 1 osobę:						
do 200,00 PLN	150	13,6	83	7,9	12	1,0
201,00 – 400,00 PLN	297	26,8	274	26,1	32	2,7
401,00 – 600,00 PLN	265	23,9	305	29,1	53	4,5
601,00 – 800,00 PLN	300	27,1	205	19,6	350	29,8
801,00 – 1000,00 PLN	60	5,4	95	9,1	418	35,6
powyżej 1000,00 PLN	32	2,9	83	7,9	306	26,2

Ciąg dalszy tabeli 1

Cechy ankietyowanych	2000 r.		2006 r.		2011 r.	
	Liczba respondentów	%	Liczba respondentów	%	Liczba respondentów	%
brak dochodu	3	0,3	3	0,3	2	0,2
Wielkość gospodarstwa domowego:						
1 osobowe	125	11,3	129	12,3	117	9,9
2 osobowe	274	24,8	262	25,0	298	25,4
3 osobowe	369	33,3	336	32,1	361	30,8
4 osobowe	269	24,3	251	23,9	316	27,0
5 osobowe i więcej	70	6,3	70	6,7	81	6,9
Liczba dzieci w rodzinie:						
brak dzieci	422	38,1	411	39,2	297	25,3
1 dziecko	322	29,1	321	30,6	408	34,8
2 dzieci	261	23,6	228	21,8	392	33,4
3 dzieci i więcej	102	9,2	88	8,4	76	6,5
Okres pozostawania bez pracy:						
1 – 3 miesiące	77	7,1	87	8,3	57	4,8
4 – 6 miesięcy	264	23,8	266	25,4	199	16,9
7 – 9 miesięcy	269	24,3	288	27,5	325	27,7
10 – 12 miesięcy	245	22,1	229	21,9	247	21,1
13 i więcej miesięcy	252	22,7	178	16,9	345	29,5
Liczba osób pracujących:						
0	219	19,8	177	16,9	203	17,3
1	645	58,3	628	59,9	731	62,3
2	243	21,9	243	23,2	239	20,4
Osoby pobierające zasiłek	568	51,3	509	48,6	607	51,7
Osoby nie pobierające zasiłku	539	48,7	539	51,4	566	48,3
Liczba osób bezrobotnych:						
tylko respondent	700	63,2	695	66,3	809	69,0
więcej członków rodziny	407	36,8	353	33,7	364	31,0
Miejsce zamieszkania:						
Warszawa	203	18,4	246	23,4	326	27,8
Żyrardów	198	17,9	201	19,2	253	21,6
Płock	326	29,4	244	23,3	301	25,7
Radom	217	19,6	204	19,5	145	12,3
Ostrołęka	163	14,7	153	14,6	148	12,6

Źródło: badania własne.

Najliczniejszą grupą respondentów w pięciu ankietowanych miastach stanowiły osoby w wieku 26–35 lat (39,4% w 2000 r., 39,3% w 2006 r. i 42,9% w 2011 r.), drugą co do wielkości kategorię stanowiły osoby w wieku 36–50 lat (36,8% w 2000 r., 37,1% w 2006 r. i 24,9% w 2011 r.), najmniejszą zaś osoby najstarsze, tj. mające 51 lat i więcej (10,6% w 2000 r., 9,8% w 2006 r. i 9,1% w 2011 r.).

W badaniu zadano respondentom pytanie o wykształcenie. W kwestionariuszu wywiadu przedstawiono 6 kategorii wykształcenia: podstawowe, zasadnicze zawodowe, średnie zawodowe, średnie ogólnokształcące, policealne i wyższe. W badanej próbie największą grupę stanowiły osoby z wykształceniem podstawowym (26,3% w 2000 r., 27,9% w 2006 r. i 25,6% w 2011 r.) oraz średnim ogólnokształcącym (17,6% w 2000 r., 18,4% w 2006 r. i 24,2% w 2011 r.), podczas gdy najmniej liczne były reprezentowane osoby z wykształceniem średnim zawodowym (14,6% w 2000 r., 13,8% w 2006 r. i 10,9% w 2011 r.) oraz z wykształceniem wyższym (9,1% w 2000 r., 9,3% w 2006 r. i 10,1% w 2011 r.).

Warto także zwrócić uwagę, że ok. 60% badanych określiło siebie jako „głowę rodziny”. Ponadto bardzo duża grupa gospodarstw (57,9% w 2000 r., 59,9% w 2006 r. i 62,3% w 2011 r.) utrzymywała się z zarobków tylko jednego członka rodziny, zaś blisko 20% z nich nie miała w swym składzie osób zarobkujących. Sytuacja taka musi w zdecydowanie negatywny sposób wpływać na poziom życia osiąganym przez te gospodarstwa domowe.

Ponad 1/3 badanych stanowiły osoby będące reprezentantami trzyosobowych gospodarstw domowych (33,3% w 2000 r., 32,1% w 2006 r. i 33,8% w 2011 r.), nieco mniejszą grupę badanych stanowiły dwuosobowe (24,8% w 2000 r., 25,0% w 2006 r. i 26,1% w 2011 r.) i czterosobowe gospodarstwa domowe (odpowiednio: 24,3%, 23,9% i 22,1%). Natomiast 11,3% w 2000 r., 12,3% w 2006 r. i 11,6% w 2011 r. było przedstawicielami jednoosobowych gospodarstw domowych, zaś jedynie ponad 6% stanowiły gospodarstwa domowe liczące 5 osób i więcej.

Wśród badanych aż 38,1% w 2000 r., 39,2% w 2006 r. i 25,3% w 2011 r. nie miało na utrzymaniu dzieci, natomiast 29,1% w 2000 r., 30,6% w 2006 r. i 34,8% w 2011 r. miało jedno dziecko, a 23,6% w 2000 r., 21,8% w 2006 r. i 33,4% w 2011 r. – dwoje dzieci; zaledwie 6,3% w 2000 r., 6,7% w 2006 r. i 6,5% w 2011 r. to gospodarstwa domowe wielodzietne.

W badaniach przyjęto jako wskaźnik wielkości dochodu gospodarstwa domowego na 1 osobę i wielkość uzyskiwanego dochodu. Wielkość dochodu na 1 osobę w gospodarstwie domowym podzielono na sześć kategorii: do 200,00 PLN, od 201,00 do 400,00 PLN, od 401,00 do 600,00 PLN, od 601,00 do 800,00 PLN, od 801,00 – 1000,00 PLN i powyżej 1000,00 PLN.

W 2000 r. najliczniejszą grupę wśród badanych gospodarstw domowych stanowiły osoby, których miesięczny dochód *per capita* mieścił się w przedziale 601,00-800,00 PLN (27,1%), zaś najmniej liczną respondenci dysponujący miesięcznym dochodem powyżej 1000,00 PLN (2,9%). Natomiast w 2006 r. największą grupę wśród respondentów stanowiły osoby których miesięczny dochód na 1 osobę mieścił się w przedziale 401,00-600,00 PLN (29,1%), zaś najmniej liczną – osoby, które uzyskiwały miesięczne dochody w wysokości powyżej 1000,00 PLN (7,9%). Z kolei w 2011 r. największą grupę stanowiły gospodarstwa domowe w przedziale dochodowym 801,00-1000,00 PLN (35,6%), a najmniejszą grupę reprezentowały osoby osiągające dochód do 200,00 PLN (1,0%), a także osoby których miesięczny dochód mieścił się w przedziale 201,00-400,00 PLN (2,7%).

DYNAMIKA I KIERUNKI ZMIAN STRUKTURY OSZCZĘDNOŚCI

W przeprowadzonym badaniu zaledwie co piąty respondent (18,2% w 2000 r., 19,6% w 2006 r. i 21,3% w 2011 r.) deklaruwał posiadanie zasobów finansowych w postaci pieniędzy, lokat bankowych lub papierów wartościowych. Zdecydowana większość ankietowanych bezrobotnych (81,8% w 2000 r., 80,4% w 2006 r. i 78,7% w 2011 r.) przyznała, że w ich gospodarstwach domowych nie ma żadnych oszczędności, w tym ok. 6% w 2000 r., ponad 5% w 2006 r. i niecałe 6% w 2011 r. stwierdziło, że w okresie przed badaniami mieli jeszcze jakieś zaoszczędzone pieniądze, jednakże już je w całości wydali (tabela 2).

Tabela 2. Oszczędności w ankietowanych gospodarstwach domowych w latach 2000-2011

Cechy ankietowanych	Gospodarstwa domowe (w %)					
	posiadające oszczędności			posiadające oszczędności		
	2000	2006	2011	2000	2006	2011
ogółem	18,2	19,6	21,3	81,8	80,4	78,7
wiek:						
do 25 lat	17,4	18,1	16,9	82,6	81,9	83,1
26 – 35 lat	23,6	25,1	27,4	76,4	74,9	72,6
36 – 50 lat	16,7	18,3	21,9	83,3	81,7	78,1
51 i więcej	15,1	16,9	19,0	84,9	83,1	81,0
pleć:						
kobiety	19,1	20,8	21,7	80,9	79,2	78,3
mężczyźni	17,3	18,4	20,9	82,7	81,6	79,1

Ciąg dalszy tabeli 2

Cechy ankietowanych	Gospodarstwa domowe (w %)					
	posiadające oszczędności			posiadające oszczędności		
	2000	2006	2011	2000	2006	2011
Wykształcenie:						
podstawowe	11,6	13,5	10,2	88,4	86,5	89,8
zasadnicze zawodowe	17,2	18,3	19,8	82,8	81,7	80,2
średnie zawodowe	18,2	19,6	24,1	81,8	80,4	75,9
średnie ogólnokształcące	16,5	17,5	17,0	83,5	82,5	83,0
policealne	19,8	21,1	27,6	80,2	78,9	72,4
wyższe	25,9	27,6	29,1	74,1	72,4	70,9
dochód na 1 osobę:						
do 200,00 PLN	-	-	-	100,0	100,0	100,0
201,00 – 400,00 PLN	1,9	2,1	-	98,1	97,9	100,0
401,00 – 600,00 PLN	15,2	16,3	15,6	84,8	83,7	84,4
601,00 – 800,00 PLN	22,6	25,2	30,1	77,4	74,8	69,9
801,00 – 1000,00 PLN	39,2	42,5	47,3	60,8	57,5	52,7
powyżej 1000,00 PLN	48,5	51,1	56,1	51,5	48,9	43,9
brak dochodu	-	-	-	100,0	100,0	100,0
pozycja w rodzinie:						
głowa rodziny	18,7	21,1	26,4	81,3	78,9	73,6
członek rodziny	17,7	18,1	16,2	82,3	81,9	83,8
liczba osób pracujących:						
0	-	-	-	100,0	100,0	100,0
1	21,9	23,2	17,9	78,1	76,8	82,1
2	32,7	35,6	46,0	67,3	64,4	54,0
osoby pobierające zasiłek	26,9	27,2	35,0	73,1	72,8	65,0
osoby nie pobierające zasiłku	9,5	12,0	7,6	90,5	88,0	92,4
miejsce zamieszkania:						
Warszawa	22,6	23,5	25,3	77,4	76,5	74,7
Żyrardów	18,4	20,6	23,4	81,6	79,4	76,6
Płock	20,2	21,8	21,9	79,8	78,2	78,1
Radom	16,9	15,2	17,4	83,1	84,8	82,6
Ostrołęka	12,9	16,9	18,5	87,1	83,1	81,4

Źródło: badania własne.

Poszczególne czynniki socjodemograficzne różnicowały istotnie statystycznie opinie respondentów na temat posiadania oszczędności. Oczywistym jest, że posiadanie oszczędności wiąże się z kondycją finansową i materialną gospodarstw domowych. Nie dziwi zatem fakt, że zmienną istotnie różnicującą badane gospodarstwa domowe pod względem oszczędzania jest grupa dochodowa, do jakiej zaliczono określone gospodarstwo (wartość współczynnika korelacji Pearsona $r = 0,389$, $p \leq 0,01$ w 2000 r., $r = 0,409$, przy $p \leq 0,01$ w 2006 r. i $r = 0,387$, przy $p \leq 0,01$ w 2011 r.).

Im wyższa grupa dochodowa, tym większa skłonność do oszczędzania, a poza tym zwiększają się też zasoby posiadanych oszczędności. Posiadanie rozmaitych zasobów finansowych najczęściej deklarowali ankietowani, którzy osiągnęli dochody powyżej 1000,00 PLN *per capita* w rodzinie (48,5% w 2000 r., 51,5% w 2006 r. i 56,1% w 2011 r.), a także respondenci w grupie dochodowej 801,00–1000,00 PLN (prawie dwie piąte ankietowanych). Należy jednak podkreślić, że nawet w najzamożniejszych ankietowanych gospodarstwach domowych blisko połowa badanych stwierdziła, że ich gospodarstwa domowe nie dysponują żadnymi rezerwami finansowymi. Oczywiście mniej korzystna była sytuacja osób znajdujących się w znacznie gorszym położeniu społeczno-ekonomicznym.

Tabela 3. Wpływ wybranych zmiennych socjodemograficznych na posiadanie oszczędności w ankietowanych gospodarstwach domowych

Wyszczególnienie	Współczynnik korelacji Pearsona			Współczynnik korelacji Spearmana			Współczynnik V-Cramera		
	2000	2006	2011	2000	2006	2011	2000	2006	2011
Wiek	-0,050	-0,044	-0,051	-0,051	-0,044	-0,051	0,087	0,086	0,089
Płeć	-0,024	-0,031	-0,028	-0,024	-0,031	-0,028	0,024	0,031	0,028
Wykształcenie	-	-	-	0,094 **	0,095 **	0,083 *	0,106 *	0,036 *	0,102 *
Dochód na 1 osobę	0,389 **	0,409 **	0,387 **	0,385 **	0,409 **	0,387 **	0,397 **	0,416 **	0,385 **
Pozycja w rodzinie	0,012	0,038	0,014	0,012	0,038	0,014	0,012	0,038	0,014
Liczba osób pracujących	0,260 **	0,263 **	0,260 **	0,260 **	0,261 **	0,260 **	0,269 **	0,271 **	0,268 **
Pobieranie zasiłku	0,225 **	0,190 **	0,205 **	0,225 **	0,190 **	0,205 **	0,225 **	0,190 **	0,205 **
Miejsce zamieszkania	-	-	-	-	-	-	0,078	0,077	0,059

** Korelacja jest istotna na poziomie 0,01.

*Korelacja jest istotna na poziomie 0,05.

Źródło: badania własne.

Badani tym częściej deklarowali, że mają oszczędności (osobiste lub wspólne z innymi członkami gospodarstwa domowego), im lepiej byli wykształceni i sytuowani, bardziej zadowoleni ze swoich warunków materialnych, a także im większą miejscowość zamieszkiwali. O posiadanych

rezerwach finansowych częściej też mówili ludzie młodzi, w wieku do 25 lat oraz w grupie wiekowej 26–35 lat (co czwarty ankietowany) niż badani w średnim i starszym wieku (co szósty badany).

Wykształcenie jest zmienną istotnie statystycznie wpływającą nie tylko na sam fakt posiadania oszczędności, ale również na ich wysokość (współczynnik korelacji Spearmana $r = 0,094$, $p = 0,01$ w 2000 r., $r = 0,095$, $p = 0,01$ w 2006 r. i $r = 0,083$, $p = 0,01$ w 2011 r.). I tak, badani reprezentujący wyższy poziom wykształcenia częściej w ogóle posiadali oszczędności, niezależnie od wysokości zgromadzonych środków. Posiadanie rozmaitych zasobów finansowych deklarowali najczęściej respondenci legitymujący się wyższym wykształceniem (25,9% w 2000 r., 27,6% w 2006 r. i 29,1% w 2011 r.), podczas gdy z wykształceniem podstawowym lub zasadniczym zawodowym zaledwie co szósty ankietowany. Generalnie można stwierdzić, że im wyższy poziom wykształcenia, tym wyższe oszczędności.

Zmienną istotnie statystycznie różnicującą posiadanie oszczędności jest liczba osób pracujących w gospodarstwie domowym (współczynnik korelacji Pearsona $r = 0,260$, przy $p \leq 0,01$ w 2000 r., $r = 0,190$, przy $p \leq 0,01$ w 2006 r. i $r = 0,260$, przy $p \leq 0,01$ w 2011 r.). I tak, im więcej w badanej rodzinie osób pracujących, tym większa skłonność do oszczędzania, a poza tym zwiększają się też zasoby posiadanych oszczędności.

Fakt pobierania zasiłku również okazał się zmienną istotnie statystycznie wpływającą na fakt posiadania oszczędności (współczynnik korelacji Pearsona $r = 0,225$, przy $p \leq 0,01$ w 2000r., $r = 0,190$, przy $p \leq 0,01$ w 2006 r. i $r = 0,205$, przy $p \leq 0,01$ w 2011 r.). I tak, w analizowanym okresie co trzeci ankietowany pobierający zasiłek deklarował posiadanie oszczędności, podczas gdy w przypadku respondentów, którzy nie pobierali zasiłku – zaledwie co jedenasty.

Z nieco mniejszą siłą i statystycznie nieistotną różnicuje badane gospodarstwa domowe ze względu na skłonność do oszczędzania miejsce zamieszkania respondentów (wartość współczynnika V-Cramera wyniosła 0,078, przy $p = 0,510$ w 2000 r., 0,078, przy $p = 0,49$ w 2006 r. i 0,059, przy $p = 0,510$ w 2011 r.). A zatem, biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania badanych osób okazało się, że najwięcej oszczędności posiadały gospodarstwa zamieszkałe w Warszawie, Żyrardowie i Płocku (ponad 20%). Zdecydowanie najmniej osób bezrobotnych deklarujących brak jakichkolwiek oszczędności pochodziło z Radomia i Ostrołęki (średnio co szósty badany z tych miast deklarował posiadanie jakichkolwiek oszczędności).

Badanych, którzy posiadali oszczędności osobiste lub wspólne z innymi członkami gospodarstwa domowego zapytano, czy w ciągu dwunastu

ostatnich miesięcy poprzedzających badanie, ich rezerwy finansowe pozostały naruszone, czy też zwiększyły się lub zmniejszyły. Okazało się, że co piąty ankietowany powiększył stan swoich oszczędności, a dwie piąte zachowało swoje rezerwy na niezmiennym poziomie. Natomiast co czwarta osoba z tej grupy uszczupliła oszczędności gospodarstw domowych. A zatem spośród badanych, których poziom oszczędności w 2011 r. w stosunku do 2000 r. zmienił się, więcej zmniejszyło (o 9,3%) swoje rezerwy finansowe aniżeli je powiększyło (tabela 4).

Tabela 4. Zmiany oszczędności w ankietowanych gospodarstwach domowych

Zmiany oszczędności w ciągu ostatnich dwunastu miesięcy	Wskazania respondentów posiadających oszczędności (w %)		
	2000	2006	2011
Zwiększyły się	19,4	21,3	22,5
Pozostały bez zmian	40,6	41,2	39,9
Zmniejszyły się	38,7	36,1	34,9
Trudno powiedzieć	1,3	1,4	2,7

Źródło: badania własne.

Posiadanie oszczędności i ich stabilność są jednym z kluczowych wskaźników poziomu bezpieczeństwa materialnego gospodarstw domowych. Należy jednak podkreślić, że w latach 2000–2011 zmieniła się zasobność gospodarstw domowych, mierzona posiadaniem poszczególnych lokat finansowych. Wzrosła popularność posiadania złotych kont bankowych, a traciło znaczenie odkładania pieniędzy na książeczkę oszczędnościową. Posiadanie innych form lokat i zasobów finansowych podlegało mniej wyraźnym zmianom (tabela 5.).

Spośród wymienionych form oszczędności i lokat finansowych, największą popularnością cieszyło się konto bankowe a vista (17,6% w 2000 r., 23,4% w 2006 r. i 27,1% w 2011 r.) oraz konto bankowe w złotych (18,3% w 2000 r., 19,1% w 2006 r. i 21,3% w 2011 r.). W 2011 r. w stosunku do 2006 r. w zasadzie nie zmieniła się liczba właścicieli złotych kont bankowych bieżących i terminowych. Konta bankowe a vista w złotych posiadała w 2011 r. prawie 1/3 badanych gospodarstw domowych. Ponad 9-punktowy wzrost w 2011 r. w stosunku do 2000 r. odsetek posiadaczy takich kont, pozwala wnioskować o stałej tendencji do utrwalania się zwyczaju powierzania swojej gotówki bankowi. Wskazywałby na to również spadek (z 11,2% do 5,8%) liczby zwolenników przechowywania pieniędzy w domu. Jednak przy wyciąganiu takich wniosków należy zacho-

wać dużą ostrożność, ponieważ porównanie danych dotyczących tej formy lokowania pieniędzy (i tylko w odniesieniu do przechowywania pieniędzy w domu) wskazuje na okresowe wahania opinii niż na zmianę stylu dysponowania własną gotówką.

Tabela 5. Oszczędności i inne zasoby pieniężne posiadane w ankietowanych gospodarstwach domowych

Oszczędności i inne zasoby materialne, które można spieniężyć w razie potrzeby	Wskazania respondentów (w %)		
	2000	2006	2011
Lokaty terminowe w konkretnych bankach	16,3	14,8	13,6
Konto bankowe terminowe w złotych	18,3	19,1	19,7
Konto bankowe a vista w złotych	17,6	23,4	27,1
Obligacje skarbu państwa	1,8	1,3	0,9
Kosztowności	4,1	5,2	3,9
Gotówka (w złotych) w domu	11,2	7,3	5,8
Indywidualna polisa ubezpieczenia na życie	12,1	18,6	23,4
Waluty w domu	1,3	1,0	0,6
Wartościowe przedmioty, które w razie potrzeby można spieniężyć	0,5	0,7	1,1
Pieniądze ulokowane w mieszkaniach, które w razie potrzeby można sprzedać	-	0,5	0,6
Pieniądze ulokowane w ziemi, które w razie potrzeby można sprzedać	1,2	1,8	2,1

Źródło: badania własne.

Na niskim poziomie utrzymywało się wśród ankietowanych gospodarstw lokowanie pieniędzy w papierach wartościowych (bonach lokacyjnych, obligacjach, akcjach itp.). Ta forma lokat finansowych nie cieszyła się popularnością i w analizowanym okresie kształtował się mniej więcej na tym samym poziomie.

W 2011 r. w stosunku do 2000 r. odnotowano ponad 93% wzrost liczby posiadaczy indywidualnej polisy ubezpieczenia na życie. Natomiast korzystanie z pozostałych form lokat i oszczędności praktycznie nie zmieniło się.

Reasumując można powiedzieć, że styl lokowania pieniędzy związany jest, co jest rzeczą oczywistą, z położeniem ekonomicznym ankietowanych. Im wyższe wykształcenie i lepsza ocena własnych warunków materialnych, tym częściej respondenci twierdzili, że dysponują różnego rodzaju lokatami finansowymi, a także tym rzadziej się zdarzało, że nie mieli żadnych oszczędności. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że nawet wśród osób znajdujących się w lepszej sytuacji materialnej, znaczne grupy rów-

niez nie posiadały żadnych lokat i innych form zasobów finansowych stwarzających poczucie bezpieczeństwa materialnego.

MOTYWY OSZCZĘDZANIA

Możliwości finansowe z jednej strony i motywy gospodarstw domowych z drugiej, kształtują strumienie i kierunki czasowo wolnych środków finansowych, które przeznaczane są na oszczędności. Z przeprowadzonych badań wynika, że ci spośród ankietowanych, którzy zadeklarowali, że byli w stanie zaoszczędzić pieniądze w czasie ostatnich 12 miesięcy, najczęściej zamierzali je przeznaczyć na spłatę kredytu (20,3% w 2000 r., 18,7% w 2006 r. i 20,7% w 2011 r.), zainwestowanie w ochronę zdrowia rodziny (18,3% w 2000 r., 19,6% w 2006 r. i 20,4% w 2011 r.), ubranie i obuwie (17,3% w 2000 r., 15,3% w 2006 r. i 10,8% w 2011 r.), pomoc własnym dzieciom (15,3% w 2000 r., 17,0% w 2006 r. i 18,7% w 2011 r.), podwyższenie standardu mieszkania (12,8% w 2000 r., 10,9% w 2006 r. i 8,6% w 2011 r.) bądź na wypoczynek i rozrywkę (7,3% w 2000 r., 8,1% w 2006 r. i 8,9% w 2011 r.) (tabela 6.).

Tabela 6. Cel przeznaczenia oszczędności w badanych gospodarstwach domowych (%)

Wyszczególnienie	Procent odpowiedzi		
	2000	2006	2011
Spłata kredytu (pożyczki)	20,3	18,7	20,7
Zainwestowanie w ochronę zdrowia rodziny	18,3	19,6	20,4
Ubranie i obuwie	17,3	15,3	10,8
Pomoc własnym dzieciom	15,3	17,0	18,7
Podwyższenie standardu mieszkania	12,8	10,9	8,6
Wypoczynek i rozrywka	7,3	8,1	8,9
Na zakup samochodu	2,3	3,1	3,8
Na zabezpieczenie się na przyszłość	1,9	2,9	3,7
Na hobby i sport	1,5	1,3	1,0
Na leki	1,2	1,4	1,7
Pomoc dla bliskich krewnych	0,4	0,5	0,7
Inne wydatki	1,4	1,2	1,0

Źródło: badania własne.

Z badań nad kierunkami oszczędzania wynika, że najsilniejszym motywem oszczędzania była chęć spłaty zaciągniętych wcześniej pożyczek

(kredytów). Co piąty badany bezrobotny, który był w stanie zaoszczędzić pieniądze, deklarował że gromadzi rezerwy właśnie w celu spłaty różnego rodzaju pożyczek. Najczęściej oszczędzały na ten cel osoby w wieku 36-50 lat (31,8%), mieszkające w Radomiu i Żyrardowie (ponad 24%), legitymujące się wykształceniem policealnym i średnim zawodowym (26,3%) i osiągające miesięczne dochody na 1 osobę powyżej 800,00 PLN (38,6%).

Istotnym motywem oszczędzania były także wydatki na ochronę zdrowia członków rodziny. Osoby starsze były silniej zorientowane na bezpieczeństwo w zakresie zdrowia niż osoby młode. Wydatki na cele zdrowotne były często wybierane przez osoby z przedziału wiekowego 36-50 lat oraz 51 i więcej lat (ponad 28%), mieszkające w Warszawie i Płocku (ponad 26%), z wykształceniem policealnym i wyższym (ponad 26,5%), a także osiągające miesięczny dochód na 1 osobę w wysokości 800,00 PLN i więcej (26,8%).

Wysoko w hierarchii celów oszczędzania znalazły się również wydatki na ubranie i obuwiu. Typowymi konsumentami, którzy oszczędzali pieniądze na zakup ubrania, były osoby młode w wieku do 25 lat (34%), posiadające co najmniej wykształcenie średnie (23,1%), mieszkające w Warszawie i Płocku (ponad 20%) i dysponujące miesięcznym dochodem na 1 osobę w wysokości 801,00-1000,00 PLN.

Pomoc własnym dzieciom, poprzez zapewnienie odpowiedniego startu życiowego i możliwości kształcenia dzieci, to cele wymieniane przez ponad 18% osób oszczędzających. Przyszłość dzieci, jako ważny motyw oszczędzania w gospodarstwach domowych był wymieniany zwłaszcza wśród osób w średnim wieku 36-50 lat (24,2%), a zatem wówczas, kiedy w ich rodzinie dzieci są przeważnie w wieku szkolnym i trzeba zapewnić im właściwe wykształcenie. Najczęściej o pomocy dla dzieci myślały osoby legitymujące się wykształceniem wyższym (25,1%), mieszkające w Warszawie (23,6%) i Żyrardowie (21,7%) i osiągające miesięczny dochód na 1 osobę powyżej 800,00 PLN (26,8%).

Kolejnym celem oszczędzania, wskazywanym przez respondentów były wydatki na dobra trwałego użytku (wyposażenie mieszkania w meble, sprzęt AGD i RTV). Należy w tym miejscu zaznaczyć, że na wyposażenie domu/mieszkania w meble, artykuły gospodarstwa domowego wskazywały osoby w wieku 26-35 lat (19,3%), posiadające wykształcenie policealne i wyższe (ponad 18,9%), mieszkające w Warszawie (19,8%) i Żyrardowie (18,4%), osiągające miesięczne dochody na 1 osobę powyżej 1000,00 PLN (19,8%) oraz oceniające własne warunki materialne, jako dobre (17,9%). Z kolei sprzęt audiowizualny (odtwarzacz DVD, komputer osobisty, cyfrowy aparat fotograficzny) był celem oszczędzania głównie osób młodych do 25 lat (15,1%), posiadające wykształcenie średnie zawodowe i średnie ogólnokształcące (9,4%), mieszkające w Warszawie (9,8%) i Płocku

(8,9%) oraz dysponujące miesięcznym dochodem na 1 osobę w wysokości 801,00-1000,00 PLN (9,6%).

W hierarchii celów oszczędzania znalazła się również konsumpcja czasu wolnego, czyli wypoczynek i rozrywka. Ponad 8% w 2006 r. i prawie 9% w 2011 r. badanych respondentów wskazało na wypoczynek, jako cel oszczędzania. Wydatki na ten cel są silnie skorelowane z wieloma zmiennymi społeczno-ekonomicznymi (wiekiem, wykształceniem, miesięcznym dochodem, miejscem zamieszkania). Najczęściej wypoczynek i rozrywkę, jako cel oszczędzania wskazywały osoby młode w wieku do 25 lat (9,3%) oraz w przedziale wiekowym 26-35 lat (8,5%), mieszkające w Warszawie (9,1%) i Płocku (7,4%), posiadające wykształcenie wyższe (8,9%) i średnie ogólnokształcące (7,6%) i osiągające miesięczne dochody na 1 osobę powyżej 1000,00 PLN (9,3%).

Hobby i sport, jako motyw oszczędzania był istotny zaledwie dla 1,5% w 2000 r., 1,3% w 2006 r. i 1,0% w 2011 r. badanych osób, które posiadają oszczędności. Byli to najczęściej ludzie młodzi do 25 lat (1,9%), legitymujący się wykształceniem policealnym (1,9%) i wyższym (1,8%), mieszkający w Warszawie (1,9%) i w Żyrardowie (1,7%) i osiągający miesięczne dochody na 1 osobę powyżej 800,00 PLN (1,9%). Należy w tym miejscu zaznaczyć, że uprawianie sportu i posiadanie odpowiedniego sprzętu audiowizualnego czy komputera jest ważnym elementem stylu życia młodzieży.

Jednym z kolejnych celów oszczędzania, wskazywanym przez respondentów był motyw zabezpieczenia się na przyszłość. Niespełna 2% badanych respondentów w 2000 r. oraz 3,7% w 2011 r. zadeklarowała, że gromadzi rezerwy dające poczucie bezpieczeństwa (tj. zabezpieczenie na starość i na tzw. „czarną godzinę” życia). Osoby starsze były silniej zorientowane na zabezpieczenie się na przyszłość aniżeli osoby młodsze. Wydatki na ten cel były często wybierane przez osoby z przedziału wiekowego 51 i więcej lat (2,9%), z wykształceniem wyższym (2,7%), mieszkające w Warszawie (2,7%) i w Płocku (2,3%) i osiągające miesięczne dochody na 1 osobę powyżej 1000,00 PLN (2,8%).

Stosunkowo niewiele osób wskazało jako cel oszczędzania – wydatki na leki (1,2% w 2000 r. i 1,7% w 2011 r.). Oszczędzanie na ten cel deklarowały przede wszystkim osoby starsze, w grupie wiekowej 51 i więcej lat (1,9%), legitymujące się wykształceniem wyższym (1,7%) i średnim ogólnokształcącym (1,5%) oraz mieszkające w Warszawie (1,6%) i Płocku (1,5%).

Wśród respondentów posiadających oszczędności najwięcej deklarowało, że wysokość oszczędności nie przekracza miesięcznych, bądź co najwyżej trzymiesięcznych dochodów gospodarstwa domowego (tabela 7).

Zmienną istotnie statystycznie różnicującą badaną zbiorowość gospodarstw domowych pod względem skłonności do oszczędzania była jedynie liczba osób pracujących w rodzinie (współczynnik korelacji Pearsona $r = 0,141$, przy $p = 0,05$ w 2011 r.). Badani reprezentujący gospodarstwa, w których pracowały dwie osoby, posiadali oszczędności i to niezależnie od wysokości zgromadzonych środków. W odniesieniu do badanych gospodarstw, w których nie było osób pracujących, żaden respondent nie wskazał posiadania oszczędności odpowiadających rocznemu dochodowi, jak i oszczędności, które przekraczałyby roczny dochód gospodarstwa domowego.

Tabela 7. Struktura badanych gospodarstw domowych deklarujących posiadanie oszczędności ze względu na różne kryteria (%)

Wyszczególnienie	Do wysokości miesięcznych dochodów			Do wysokości trzymiesięcznych dochodów			Do wysokości rocznych dochodów		
	2000	2006	2011	2000	2006	2011	2000	2006	2011
Ogółem	6,6	7,4	8,1	7,1	8,7	9,3	1,1	0,9	1,0
Wiek:									
do 25 lat	5,6	6,8	7,5	6,4	8,0	7,7	0,9	0,5	0,5
26 – 35 lat	7,4	7,1	7,9	6,2	8,6	9,4	1,2	1,3	1,4
36 – 50 lat	8,1	7,9	8,6	7,7	8,9	9,5	1,4	1,1	1,2
51 i więcej lat	5,3	7,8	8,4	8,1	9,3	10,6	0,9	0,7	0,9
Wyszktałenie:									
podstawowe	6,2	8,1	9,3	7,1	7,8	3,6	0,4	0,3	0,3
zasadnicze zawo- dowe	5,9	7,5	7,8	6,7	8,3	9,8	0,7	0,5	0,8
średnie zawodowe	6,4	7,9	8,6	6,9	9,7	10,9	1,2	1,0	1,2
średnie ogólno- kształcące	6,8	6,7	7,6	7,0	8,2	9,5	1,3	0,9	1,0
policealne	7,3	7,5	8,4	7,4	8,0	9,7	1,3	1,2	1,1
wyższe	7,0	6,7	6,9	7,5	10,2	12,3	1,7	1,5	1,6
Liczba osób pra- cujących:									
0	5,2	6,7	7,1	5,7	8,2	8,6	-	-	-
1	7,3	7,6	8,2	7,5	9,1	9,6	1,5	1,2	1,3
2	7,3	7,9	9,0	8,1	8,8	9,7	1,8	1,5	1,7
Miejsce zamiesz- kania:									
Warszawa	7,5	8,2	9,0	8,6	9,3	9,9	1,4	1,2	1,4
Żyrardów	6,7	7,1	7,9	6,9	8,7	9,3	1,2	1,0	1,1
Płock	6,9	7,5	8,3	7,2	8,9	9,4	1,0	0,9	1,1
Radom	6,1	7,3	7,9	6,4	8,2	8,7	1,1	0,8	0,8
Ostrołęka	5,8	6,9	7,4	6,4	8,4	9,2	0,8	0,7	0,6

Ciąg dalszy tabeli 7

Wyszczególnienie	Powyżej wysokości rocznych dochodów			Trudno powiedzieć		
	2000	2006	2011	2000	2006	2011
Ogółem	0,4	0,3	0,4	3,0	2,3	2,5
Wiek:						
do 25 lat	0,1	0,1	-	5,2	4,2	5,6
26 – 35 lat	0,7	0,5	0,6	2,7	2,1	2,0
36 – 50 lat	0,5	0,4	0,7	0,5	1,3	1,3
51 i więcej lat	0,3	0,2	0,3	3,6	1,6	1,1
Wykształcenie:						
podstawowe	0,1	0,1	-	4,4	3,3	8,1
zasadnicze zawo- dowe	0,3	0,1	0,7	4,6	3,2	2,3
średnie zawodowe	0,5	0,4	0,5	3,2	0,6	0,1
średnie ogólno- kształcące	0,5	0,3	0,2	2,6	3,5	3,0
policealne	0,4	0,3	0,5	1,8	2,6	1,6
wyższe	0,6	0,6	0,3	1,4	0,6	0,2
Liczba osób pra- cujących:						
0	-	-	-	7,3	4,7	5,6
1	0,4	0,2	0,4	1,5	1,5	1,8
2	0,8	0,7	0,8	0,2	0,7	0,1
Miejsce zamiesz- kania:						
Warszawa	0,5	0,5	0,7	0,2	0,4	0,3
Żyrardów	0,4	0,3	0,4	3,0	2,5	2,6
Płock	0,5	0,4	0,5	2,6	1,9	2,0
Radom	0,3	0,2	0,2	4,3	3,1	3,7
Ostrołęka	0,3	0,1	0,2	4,9	3,5	3,9

Źródło: badania własne.

Natomiast pozostałe zmienne socjodemograficzne tj. wiek, wykształcenie i miejsce zamieszkania z dużo mniejszą siłą i statystycznie nieistotną różnicują badane gospodarstwa domowe w tym względzie. Z przeprowadzonych badań wynika, że oszczędności do wysokości miesięcznych dochodów gospodarstwa domowego, posiadały najczęściej osoby z grupy wiekowej 36-50 lat (co dwunasty ankietowany), zaś najmniejszymi dochodami mogli pochwalić się najmłodsi respondenci, tj. do 25 roku życia. Ankietowani z tej grupy wiekowej nie tylko że nie reprezentowali kategorii, gdzie częściej stwierdza się posiadanie oszczędności, ale również w po-

szczególnych podgrupach wyróżnionych ze względu na wysokość zgromadzonych oszczędności nie wyróżniali się jako grupa szczególnie zasobna.

Grupą charakteryzującą się najwyższym udziałem w kategorii posiadających oszczędności w wysokości przekraczającej wartość rocznego dochodu stanowią ludzie w wieku 26-35 lat, a zatem osoby najczęściej aktywne zawodowo, w których jest jedna lub dwie osoby pracujące. Z kolei osoby z najstarszej grupy wiekowej 51 i więcej lat, dysponowali częściej aniżeli reprezentujący pozostałe kategorie wiekowe oszczędnościami o niższej wartości zgromadzonych środków, a zatem w wysokości co najwyżej trzymiesięcznych dochodów.

Poziom wykształcenia nie różnicował w sposób istotny statystycznie opinii na temat posiadanych oszczędności (współczynnik korelacji Spearmana $r = 0,056$, $p = 0,127$ w 2000 r., $r = 0,116$, $p = 0,127$ w 2006 r. i $r = 0,089$, $p = 0,123$ w 2011 r.). Odnotowano, że wraz ze wzrostem wykształcenia respondentów wzrastał odsetek posiadania oszczędności, niezależnie od wysokości zgromadzonych środków. Można zaobserwować pewną prawidłowość polegającą przede wszystkim na tym, że wśród respondentów legitymujących się tym poziomem wykształcenia, częściej dysponowano oszczędnościami przekraczającymi roczny dochód, co w odniesieniu do gospodarstw domowych prowadzonych przez osoby posiadające zaledwie wykształcenie podstawowe było praktycznie marginalne.

Tabela 8. Zależności między wybranymi zmiennymi socjodemograficznymi a strukturą badanych gospodarstw domowych deklarujących posiadanie oszczędności

Wyszczególnienie	Współczynnik korelacji Pearsona			Współczynnik korelacji Spearmana			Współczynnik V-Cramera		
	2000	2006	2011	2000	2006	2011	2000	2006	2011
Wiek	-0,060	-0,060	-0,060	0,027	0,027	0,027	0,076	0,076	0,076
Wykształcenie	-	-	-	0,056	0,116	0,089	0,097	0,102	0,116
Liczba osób pracujących	0,114*	0,141*	0,176*	0,071	0,060	0,058	0,102	0,121	0,214
Miejsce zamieszkania	-	-	-	-	-	-	0,048	0,058	0,072

*Korelacja jest istotna na poziomie 0,05.

Źródło: badania własne.

Jedynie co piątnaste gospodarstwo domowe reprezentowane przez osoby z wyższym wykształceniem dysponowało oszczędnościami o wysokości miesięcznego dochodu, zaś średnio co dziewiąte dysponowało oszczędnościami w wysokości przekraczającej trzymiesięczny dochód. Można zatem powiedzieć, że poziom wykształcenia jest zmienną istotnie statystycznie różnicującą badane bezrobotne gospodarstwa domowe, nie tylko ze względu na sam fakt posiadania oszczędności, ale i na wartość zgromadzonych środków.

Z nieco mniejszą siłą i statystycznie nieistotną różnicuje badane gospodarstwa domowe ze względu na posiadanie oszczędności miejsce zamieszkania (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,048, przy $p=0,562$ w 2000 r., 0,058, przy $p=0,419$ w 2006 r. i 0,072, przy $p=0,516$ w 2011 r.). Zaobserwowano, że częściej nie posiadały oszczędności gospodarstwa domowe reprezentujące jako miejsce zamieszkania Ostrołękę lub Radom. Natomiast gospodarstwa domowe z Warszawy i Płocka nieco częściej tymi oszczędnościami dysponowały. Wśród posiadających oszczędności i mieszkających w Warszawie, prawie dwukrotnie częściej niż w Ostrołęce czy Radomiu wzrastał udział oszczędności przekraczających roczne dochody.

Zmienną istotnie różnicującą badane gospodarstwa domowe pod względem oszczędzania jest grupa dochodowa, do jakiej zaliczono gospodarstwo (współczynnik korelacji Pearsona $r = 0,149$, przy $p \leq 0,01$ w 2000 r., $r = 0,153$, przy $p \leq 0,01$ w 2006 r. i $r = 0,164$, przy $p \leq 0,01$ w 2011 r.). I tak, im wyższa grupa dochodowa, tym większa skłonność do oszczędzania, a także większe zasoby posiadanych oszczędności. Wśród gospodarstw domowych posiadających oszczędności i znajdujących się w najwyższej grupie dochodowej (powyżej 1000,00 PLN na 1 osobę), trzykrotnie częściej niż w pozostałych wzrastał udział oszczędności przewyższających roczne dochody gospodarstwa domowego.

ZAKOŃCZENIE

Na podstawie przeprowadzonych badań można konstatować, że po przystąpieniu Polski do UE:

1. Sytuacja materialna gospodarstw domowych z osobą bezrobotną na Mazowszu nie uległa widocznej poprawie. Ankietowane gospodarstwa w dalszym ciągu dysponują stosunkowo niskimi rozporządzalnymi dochodami, a także cechują się trudną sytuacją materialną.
2. Badane gospodarstwa domowe w większości nie dysponują funduszem swobodnego wyboru, który jest w części oszczędzany lub/i przeznaczany

- ny za zaspokojenie potrzeb dalszych. Oznacza to, że zaspokojenie potrzeb podstawowych przekracza w tych gospodarstwach 80% miesięcznego dochodu rozporządzalnego. Sytuacja taka jest jedynie potwierdzeniem znanego w teorii ekonomii prawa Wrighta – Engla.
3. Można dostrzec sukcesywną zmianę w strukturze oszczędności gospodarstw domowych z osobą bezrobotną. Najbardziej popularna forma oszczędzania, jaką są depozyty, zastępowana jest sukcesywnie innymi formami oferowanymi przez rynek finansowy. Spowodowane jest to m. in. dynamicznym rozwojem rynku finansowego, dzięki czemu, z jednej strony – poszerza się struktura produktowa tego rynku, z drugiej zaś – zwiększa się zaufanie do oferentów i ich produktów. Można zatem oczekiwać, że w najbliższej przyszłości, jeszcze bardziej wzrośnie zainteresowanie gospodarstw domowych alternatywnymi formami zagospodarowania oszczędnościami.
 4. Istotnym motywem oszczędzania w gospodarstwach domowych z osobą bezrobotną jest przede wszystkim spłata zaciągniętego kredytu, zainwestowanie w ochronę zdrowia oraz pomoc finansowa najbliższym członkom rodziny.

LITERATURA

- Ando A., Modigliani F. (1963), *The Life – Cycle Hypothesis of Saving: Aggregate Implication and Tests*, „American Economic Review”. t. 53.
- Carroll Ch. (1997), *The Buffer-Stock Theory of Saving and the Life Cycle/Permanent Income Hypothesis*, “Quarterly Journal of Economics”, 112 (1).
- Friedman M. (1957), *A Theory of Consumption Function*, Princeton University Press, Princeton.
- Furnham A., Argyle M. (1998), *The Psychology of Money*, London, Routledge.
- Kahneman D., Tversky A. (1979), *Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk*, “Econometrica”, Vol. 47, No. 2.
- Kahneman D., Tversky A. (1984), *Choices, Values and Frames*, “American Psychologist”, Vol. 39, No. 4.
- Katona G. (1968), *Consumer Behavior. Theory and Findings on Expectations and Aspirations*, “The American Economic Review”, No 2.
- Katona G. (1975), *Psychological Economics*, Elsevier Scientific Publishing Company, Amsterdam-London-New York.
- Kimbal M. (1990), *Precautionary Saving in the Small and the Large*, “Econometrica”, Vol. 58, No. 1.

- Keynes J.M. (2003), *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, PWN, Warszawa.
- Leland H. (1968), *Saving and Uncertainty: The Precautionary Demand for Saving*, "Quarterly Journal of Economics", Vol. 82, No. 3.
- Liberda B. (2000), *Oszczędzanie w gospodarce polskiej: teorie i fakty*, PTE, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa.
- Lunt P., Livingstone S. (1995), *Psychological, social and economic determinants of saving: Comparing recurrent and total savings*, "Journal of Economic Psychology", No. 12.
- Modigliani F., (1986) *Life Cycle, Individual Thrift and the Wealth of Nations*, "The American Economic Review", Vol. 76, No. 3.
- Thaler R.M., Shefrin H.M. (1981), *An Economic Theory of Self-Control*, „Journal of Policy Economy” 1981, Vol. 89, No. 2.
- Thaler R.H. (1986), *The Psychology of Economics Conference Handbook*, "Journal of Business", Vol. 59, No. 4, Part 2.
- Thaler R.M., Shefrin H.M. (1988), *The Behavioral Life-Cycle Hypothesis*, "Economics Inquiry", Vol. 26, No. 4.
- Tversky A., Kahneman D. (1992), *Advances in prospect theory: Cumulative representation of uncertainty*, "Journal of Risk and Uncertainty", Vol. 5, No. 4.
- Veblen T. (1971), *Teoria klasy próżniaczej*, PWN, Warszawa.
- Zalega T. (2007), *Konsumpcja – podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania UW, Warszawa.
- Zalega T. (2008), *Konsumpcja gospodarstw domowych o niepewnych dochodach*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Zalega T. (20011), *Mikroekonomia współczesna*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania UW, Warszawa.
- Zalega T. (2012), *Konsumpcja. Determinanty, teorie i modele*, PWE, Warszawa.